

«Parleu francès, sigueu nets». Llengua, escola i societat a la Catalunya francesa (1940-1960)

JOSEP GONZÁLEZ-AGÀPITO

PRECEDENTS

A mossèn Antoni Alcover, en visitar Perpinyà el 1906, el bisbe Juli de Carsalade li parlà del fet que el català «no corre cap perill de desaparèixer, perquè és encara el llenguatge que usen en família quasi tots els catalans francesos, sobretot els de fora Perpinyà, que són la immensa majoria».¹ Però el mateix filòleg mallorquí remarcà com el francès era ben present a les classes superiors i mitjanes i poc present entre la menestralia i els treballadors de la capital. En canvi, Alcover mateix, en una estada Prada, el 1902, havia comprovat fora de Perpinyà la vitalitat del català al carrer i a la vida social i com els nois que havien estat escolaritzats en francès, sabien aquesta llengua, però parlaven arreu un català «pur, net, llam-pant»,² tot i el context polític i escolar de la Tercera República (1870-1940) i la seva acció contra les llengües autòctones. Durant aquesta república els diferents governs afermaven les polítiques jacobinistes i repressives monolingües dels segles anteriors, des d'una voluntat d'afrancesament de tota la societat.³

De fet, d'ençà de la partició del Principat pel tractat dels Pirineus (1659), la monarquia francesa veia la llengua catalana com un testimoni per extingir del passat espanyol de la Catalunya septentrional.⁴ Al segle XIX es va anar produint

1. ALCOVER, A., *Dietaris. (1901-1923)*. Edició a cura de M. Pilar Perea. Palma, Govern de les Illes Balears, Palma, 2001. Anotació de 12/08/1906. (Hem traslladat el text a la normativa ortogràfica.)

2. ALCOVER, A., *Dietaris de les eixides, 1900-1902*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, Edició de PEREA, Maria del Pilar, p. 124.

3. ANTÓN ÁLVAREZ DE CIENFUEGOS, M., *La transmissió familiar del català a la Catalunya del Nord*. Tesi Doctoral, Universitat d'Alacant, 2021. p. 108.

4. IGLÉSIAS, N., *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic, Eumo, 1998.

una forta penetració de gal·licismes en el català del Rosselló, Capcir, Vallespir, Conflent i mitja Cerdanya.⁵

Amb les lleis Ferry (1878-1887), de clara inspiració positivista, l'escola primària esdevingué obligatòria, laica i gratuïta per a tots els infants francesos, fins als tretze anys. Des de l'escola es difonien arreu la llengua francesa, els símbols i els valors d'una França que es volia identitàriament uniforme. De fet, Ferry aspira a fer que l'educació pública i laica porti a la unitat moral i espiritual de la nació francesa en uns anys en què els avenços de la democràcia d'inspiració burgesa veuen créixer la problemàtica social i les demandes dels treballadors. La política escolar uniformista de la III República seria, també, traslladada al colonialisme gal.

Com s'afirmava al diccionari *Buisson*, a través d'uns programes minuciosos, rígids i exigents, se cercava fer una escola en correspondència amb «l'esperit francès». Dotada d'un ensenyament igual per a tothom com una «inevitable necessitat en un gran Estat accentuadament centralitzat».⁶ Concepció que es traduí en missatges murals a les escoles com ara «*C'est interdit de cracher par terre et de parler patois*» (Prohibit escopir a terra i parlar patuès) o «*Parlez français, soyez propres*» (Parleu francès, sigueu nets).⁷ De tota manera, no podem solament interpretar la situació per les disposicions i normes que emanen del govern de la República; cal tenir en compte que les realitats sociològiques poden ser ben diferents de la que prescriuen aquelles. Així ho reflectien els informes que els mestres adrecen al Ministeri de la Instrucció Pública, l'any 1888, on trobem escrits com aquest: «*A son entrée à l'école l'enfant ne connaît que la langue maternelle et hélas, dans notre pays la langue maternelle n'est autre que le catalan. La langue française est aussi étrangère à nos jeunes élèves que l'anglais, l'allemand ou l'italien*».⁸ També arriben reports semblants des d'altres territoris en llengua pròpia.

Tot això passa en una contrada, el departament dels Pirineus Orientals, amb un fort arrelament republicà especialment a la fi del segle. On, el 1898, es votarà majoritàriament l'esquerra socialista. Així, el manteniment de la catalanitat és un fet socialment transversal i no esdevé contradictori amb el suport a l'obra escolar de Jules Ferry.⁹

5. PAYTUVÍ DEIXONA, J., *El català al nord de Catalunya a principis del segle XXI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2016, p. 23-25.

6. BUISSON, F. (dir.), *Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire*, París, Hachette, 1882-1883, primera part, vol. 1, p. 963.

7. Encara perviuen alguns exemples com pot llegir-se el pati cobert de l'escola d'Aiguatèbia (Conflent). <<http://www.flickr.com/photos/xarxes/2240993571/>>.

8. Text recollit a GENSANE-PAYROU, B., «L'escola de l'Estat a Catalunya Nord, una eina fonamental d'aculturació», *Actes de les Setenes Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Vic, Eumo, 1986, p. 57.

9. BONET, L., «Parlez français, soyez propres» Per a una relectura del conflicte lingüístic escolar nord-català a finals del segle XIX, *Llengua, Societat i Comunicació*, 2014, núm. 12, p. 25-57.

Durant el primer terç del segle XX, com ja s'ha exposat en una altra monografia,¹⁰ hi ha una certa represa a favor del català en l'àmbit literari i escolar. Un moviment de reivindicació de les llengües vernacles que té correspondència amb altres regions de la República Francesa com ara la Provença. En són alguns exemples la publicació de *Le catalan à l'école* de Lluís Pastre o com es tornà a ensenyar català als alumnes del seminari diocesà de Perpinyà. Coincidint amb els anys de la Guerra Civil a Espanya, es manifesten voluntats de mantenir la llengua i la cultura. Un exemple és la gent que s'aplega entorn de la revista *Nostra Terra* (1931-1939). Dins les seves planes apareix per primer cop el terme «Catalunya del Nord» per anomenar la Catalunya francesa¹¹ tot projectant la unitat i singularitat del territori. Un dels objectius d'aquesta entitat serà una educació cívica i patriòtica, adreçada a nois i joves, inspirant-se en part en l'escoltisme i seguint el model de Palestra fundat al Principat el 1930.¹²

Però pel que fa a l'escola pública, com exposa Pierre Zind, no va deixar de perseguir eficientment les llengües autòctones com el català. Els mestres eren compel·lits a emprar tota mena de tècniques com la ridiculització, l'esclap penjat al coll, la delació o el càstig físic al darrer alumne posseïdor del «senyal» per dir algun mot en *patois*. Sense oblidar, en l'horitzó, el conflicte dels anys trenta per la llengua, la religió i l'escola a l'Alsàcia i la Lorena, de parla alemanya, accentuat durant els governs de Front Popular (1936-1938).¹³

Durant el segle XX, especialment a partir dels anys vint, l'escola pública va ser un instrument eficient per estendre la idea de França com a estat-nació. Com descriu Josep Fontana:

La escuela inculcaba la nueva mitología de la nación: una visión apologética de la propia historia (no la historia real de los conquistadores y los conquistados, sino otra en que la «patria» aparecía como madre común de todos), la imposición de la lengua del pueblo dominante, la difusión de tradiciones y mitos preparados ex profeso. [...] La escuela servía a la vez para inculcar las normas y valores de una moral y una cultura precisas, comenzando con la imposición de un idioma normativo; una lengua libresca, que no sólo pretendía combatir los *patois*, sino eliminar la espontaneidad «subversiva» del habla

10. GONZÁLEZ-AGÀPITO, J.; MARQUÈS, S.; MAYORDOMO, A. i SUREDA, B., *Tradició i renovació pedagògica. 1898-1939*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 253-255, 270-271 i 298-299.

11. JANÉ, O. i FORCADA, E., «El "catalanisme" a la Catalunya del Nord. (1918-dècada dels setanta)», *Cercles. Revista d'història cultural*, núm. 13, 2010, p. 85.

12. Vegeu DURAN, L., *Intel·ligència i caràcter. Palestra i la formació dels joves*, Catarroja, Afers, 2007.

13. ZIND, P., «De una enseñanza clasista a una enseñanza para todos (1918-1958)», a AVANZINI, Guy, *La pedagogía en el siglo XX*, Madrid, Narcea, 1977, p. 30-31 i 41-43.

vulgar, (lo que ayudaría a conformar, a través de la expresión, las formas de razonar, desterrando las del vulgo).¹⁴

Aquesta política escolar no va produir efectes immediats, però, desplegada durant decennis, portarà a una situació crítica en una llengua i una cultura com les catalanes, foragitades de l'escola i de la vida oficial.¹⁵

ELS ANYS QUARANTA I CINQUANTA. LA INTERRUPCIÓ DE LA TRANSMISSIÓ FAMILIAR DE LA LLENGUA

La presència de catalans del sud a Perpinyà era fluida des de l'inici del segle fins a la Guerra Civil. Les dades d'aquest període constaten l'èxit de la integració dels immigrants per la cultura i llengua comunes, fet que també es donava en l'àmbit rural.¹⁶

En acabar la Guerra Civil a Espanya, l'arribada de l'onada de refugiats catalans fugint del franquisme havia reviscolat l'ús del català; car era gent que vivia el català com una llengua i una cultura de prestigi. Entre els refugiats hi havia personalitats destacades com ara Pompeu Fabra o Pau Casals.

Però cal assenyalar que l'arribada, el 1939, de prop de mig milió de refugiats significà un monumental problema humanitari. A la frontera se separaren dones i infants, els quals foren enviats a diversos centres de tot l'estat. La gran majoria d'exiliats homes espanyols republicans van ser internats en camps de concentració sense unes mínimes garanties de sanitat, alimentació i alberg, especialment en els primers temps.¹⁷ Eren recintes mancats de condicions, situats a la sorra de platges com el d'Argelers, i més tard en altres llocs de l'interior. La solidaritat no va poder respondre prou a aquest impacte demogràfic.¹⁸

14. FONTANA, J., *Europa ante el espejo*, Barcelona, Crítica, 1994, p. 139.

15. GENSANE-PAYROU, B., «L'escola de l'Estat a Catalunya Nord, una eina fonamental d'aculturació», a *Actes de les 7enes Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Vic, Eumo, 1986, p. 53-65.

16. Dades aportades per SIRÈRE, M., *La colonie espagnole de Perpignan*, Tesina. Universitat de Montpeller. 1960 i també per ISERN, M. A., *L'évolution de l'immigration catalane en Roussillon à partir du XIXe siècle*. Tesina. Universitat de Montpeller, 1972. Recollides per LILLO, N., «La emigración española a Francia a lo largo del siglo XX, una historia que queda por profundizar», *Migraciones & Exilios, Cuadernos de la Asociación para el estudio de los exilios y migraciones ibéricos contemporáneos*, 7, 2006, p. 167.

17. DREYFUS-ARMAND, G. i TEMIME, E., *Les camps sur la plage: un exil espagnol*, París, Autrement, 1995, p. 94.

18. DREYFUS-ARMAND, G., «L'accueil des républicains espagnols en France: entre exclusion et utilisation; 1936-1940», *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 1996, vol. 44, n. 6, 1, p. 3641.

En aquests camps els mestres internats aviat iniciaren activitats perquè els infants continuessin la seva escolarització, alguns seguint els plantejaments renovadors començats durant la Segona República a Espanya.¹⁹

A la fi de 1939, uns tres-cents mil exiliats van tornar a territori espanyol davant de les dificultats. Tot i que en quedaren uns dos-cents mil en terra francesa. Entre ells, destacades personalitats de la cultura, les ciències i la política, els quals es convertiren en exiliats permanents.

En finalitzar la Segona Guerra Mundial, la llengua catalana continuava viva al carrer, al mercat i a les trobades entre coneguts. Però la urgència de digerir socialment la col·laboració de nombrosos francesos amb l'ocupació nazi i amb el govern de Vichy: «Va crear la necessitat de reenfortir la unitat nacional. Aquest fet, i el gran sentiment jacobí que inundava el nacionalisme francès, va provocar que el català fos perseguit per evitar qualsevol tipus de pluralitat nacional a França», explica un testimoni de l'època.²⁰

Per això, el 1953, encara es troben a la premsa local testimonis de la ignominiosa pràctica del «senyal» a les escoles de la Catalunya del Nord.²¹ «Era molt habitual patir cops per parlar en català. Quan els infants veien els professors pel carrer, fugien corrent», recorda Joan Touron evocant la seva infantesa al poble de Vinçà.²²

La burgesia perpinyanenca des de feia temps s'havia anat afrancesant en llengua i costums, fet necessari per a accedir als beneficis administratius i educatius de l'Estat. Ensenms cal no oblidar, com ja ha assenyalat Craig Calhoun, la important acció educativosocial i «nacionalitzadora» de la incorporació obligatòria al servei militar en temps de pau i de guerra, la qual immergia, durant un o dos anys, els membres de cultures minoritzades com la catalana en la cultura dominant de l'Estat.²³

Després de tres segles de mantenir-se, malgrat les pressions i prohibicions des de les estructures polítiques, entre els anys quaranta i cinquanta hi ha un tall generacional que trenca la cadena de transmissió del català dins el clos de la família a favor del francès. Seguint els patrons clàssics de substitució lingüística (canvis

19. MARQUÈS, S. i CRUZ, J. I., «El exilio pedagógico de 1939», *Historia y Memoria de la Educación*, núm. 9, 2019, p. 11-13.

20. Testimoni de Jean Miquel Touron i el del seu fill Joan, recollit al documental «Catalunya Nord, la llengua enyorada» dirigit per Eugeni Casanovas i David Valls. Visionable a <<https://www.ccma.cat/tv3/sense-ficció/la-desaparició-del-rossellones-a-catalunya-nord-la-llengua-enyorada/notícia/3167833/>>.

21. BERNARDÓ, D., «Appareil éducatif et langue autochtone: le cas du catalan», *Langue Française: L'enseignement des langues régionales*, 1975, París, Larousse, 1975, p. 37-61.

22. Vegeu el documental citat «Catalunya Nord, la llengua enyorada».

23. CALHOUN, C., *Nacionalisme*, Catarroja-València, Afers i Universitat de València, 2008, p. 122-124.

demogràfics, política escolar, ascens social lligat a la mobilitat geogràfica, pes i pressió dels mitjans de comunicació, etc.), aquest trencament evidentment es produeix, a poc a poc, durant un llarg període de diglòssia activa o passiva i acaba reclosa en les generacions de més edat o en espais rurals determinats.²⁴ Tot i que, el gener del 1951, després d'un complicat procés, s'aprovava la llei Deixonne, a la qual seguí una lentíssima aplicació que permetia la iniciació de les llengües i cultures «regionals» a l'educació secundària de forma optativa. S'establí una hora setmanal, fora dels programes i dels horaris formals i amb mestres i alumnes voluntaris. Tot i que obria una petita possibilitat fins llavors inexistent en la configuració monolingüe de l'Estat francès, servia ja de ben poc a Catalunya del Nord. Car era ja impossible revertir la ruptura de la transmissió del català amb mesures com aquesta.²⁵

No és aliè a aquest trencament intergeneracional l'endarreriment econòmic del país respecte a la resta de França o la manca de rellevància social, política i econòmica dels grups defensors de la catalanitat. També cal tenir en compte el paper dels mestres,²⁶ que gaudien de gran prestigi i ascendència social, especialment en viles i pobles rurals, i que tingueren una participació rellevant en el canvi d'usos lingüístics i en la fi de la transmissió de la llengua catalana.²⁷ Aquests i altres factors porten a la conclusió al fet que el català és una llengua que no serveix per progressar. Així, als primers anys seixanta, al Liceu Aragó de Perpinyà sols cursen català, com a matèria optativa, set alumnes dels quals dos són andorrans.²⁸

En aquest decenni i el següent augmentà la població francòfona a Catalunya del Nord amb l'arribada d'expatriats procedents de la descolonització d'antics territoris francesos del Magrib, i l'assentament de jubilats procedents del nord de França, alhora que l'empobriment econòmic del país provocava la marxa de joves fora de Catalunya del Nord per guanyar-se millor la vida.

24. PAYTUVÍ DEIXONA, J., *op. cit.*, p. 196.

25. Sobre aquesta qüestió vegeu JIMÉNEZ-SALCEDO, Juan, «La compleja cohabitación jurídica del catalán y el francés en el Rosellón: análisis de políticas lingüísticas en el ámbito educativo», *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 266, 2020, p. 77-94.

26. Vegeu MONTOYA ABAT, B., «Aproximació a la cronologia de la introducció del francès com a llengua vernacle a la Catalunya del Nord (segles XIX-XX)», *Llengua, societat i comunicació*, 2014, núm. 12, p. 35-42.

27. LE BIHAN, J. P., «El creixement de les escoles catalanes a Catalunya Nord», *La renovació pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans*, Girona, CCG Edicions, 2003, p. 19.

28. BAYLAC-FERRER, A., «L'ensenyament en català a la Catalunya del Nord: primer pas per a una eventual reversió sociolingüística», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 23 (2013), p. 184.